

PSIXOLINGVISTIKADA TADQIQOT MASALALARI

*Karimova Feruza**Farg'ona Davlat Universiteti**Tabiiy yo'nalishlar bo'yicha chet tillari kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixolingvistikaning rivojlanish bosqichlari va bu jarayon ostida olib borilgan tadqiqotlar yoritilgan. Tilning onggimizda qanday paydo bo'lishi va uning shakllanish jarayonlari, tez va samarali yaralishi yoki aksincha bu jarayonda nuqsoni bor bolalar ustida olib borilgan tadqiqotlar o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: Psixolingvistika, empiric, anti mentalistik munosabatlar, derivatsion murakkablik, aqliy tuzulmalar, sintaksis, sintaktik tuzilish, tematik roller, neyrolingvistika, gipoteza, propozitsion tuzilishi, aniqlash usuli.

XX asrning birinchi yarmida tilshunoslikda ham, psixologiyada ham hukmronlik qilgan fanga kuchli empirik va anti-mentalistik munosabat qarang xulq-atvor tilshunosligi lingvistik xatti-harakatlar bilan bog'liq bo'lgan aqliy jarayonlar haqidagi nazariyani inhibe qildi va 1950 yillarning oxiri va 1960 yillarning boshlariga qadar bu ish Noam Xomskiy (qarang Ratsionalistik tilshunoslik va transformatsion-generativ grammatika) intizom gullab-yashnashi mumkin bo'lgan fikr muhitini ta'minladi. 1960-yillarda psixolingvistik tadqiqotlar uchun asosiy turtki tilshunoslar tomonidan ishlab chiqarilgan grammatikalarning psixologik haqiqatini o'rganish istagi edi, ya'ni bular ma'ruzachilar va tinglovchilarning ongida sodir bo'lgan narsalarni qandaydir tarzda aks ettirganligini ko'rsatishga harakat qilish edi. Ushbu doiradagi eng mashhur ikkita qarama-qarshilik derivatsion murakkablik nazariyasi (DTC) tomonidan ishlab chiqarilgan bo'lib, unga ko'ra jumlaning qayta ishlash qiyinroq bo'lar edi, uning sirt tuzilishi uning chuqur tuzilishidan olib tashlandi va avtonomiya nazariyasi sintaktik ishlov berish, unga ko'ra sintaktik tahlil. jumlar ularni idrok etishda mustaqil bosqichni tashkil etadi. Endi DTC yolg'on ekanligi to'g'risida umumiy kelishuv mavjud (Garnham, 1985, 71-74 betlar) va uni ishlab chiqargan grammatikalar har qanday holatda ham almashtirildi (qarang transformatsion-generativ grammatika).

Shuningdek, 1970-1980 yillarda psixolingvistikada grammatikani boshlang'ich nuqtasi sifatida qabul qiladigan modellardan psixologik asoslangan modellarga nisbatan umumiy siljish yuz berdi. Sintaktik ishlov berish boshqa jarayonlardan mustaqil ravishda amalga oshiriladimi yoki ular bilan o'zaro bog'liqmi degan savolga qat'iy javob berilmagan. Bu til bir-biriga ta'sir qilmaydigan psixolingvistika 2 avtonom komponentlari tomonidan bir qator avtonom bosqichlarda qayta ishlanadimi yoki qayta ishlash darajalari o'rtasida o'zaro ta'sir mavjudmi degan umumiy kelishmovchilikning bir jihati. Ikkinchi qarash 1980-yillarda yanada ommalashgan psixolingvistika

bolalarning tilni egallashini o'rganishni o'z ichiga oladi. Ko'pgina tilshunoslar birinchi va boshqa tillarni o'rganish va shuningdek, lingvistik nogironlar psixolingvistika viloyati ekanligiga rozi bo'lishadi. Ushbu jildda tilni o'zlashtirish va lingvistik nuqsonlar o'zlarining yozuvlarida davolanadi (qarang tilni egallash, AFAZIYAVA til patologiyasi va neyrolingvistika). Sun'iy intellektni psixolingvistika sohasi sifatida ham ko'rib chiqish mumkin, ammo bu yana ushbu jildga o'z yozuviga ega (qarang sun'iy intellekt). Bu erda ko'rib chiqiladigan psixolingvistik tadqiqotlar kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan tilni o'rganishga kiradi. Kognitiv yondashuv kognitiv an'analar doirasidagi psixolingvistik tadqiqotlarning markazida 3 asosiy savol yotadi:

1. Tilni qayta ishlash jarayonida qanday aqliy tasavvurlar olinadi va yaratiladi va ularning tuzilishi qanday? Bu kognitiv psixologiya va tilshunoslik o'rtasidagi eng yaqin aloqa nuqtasidir. Biroq, yuqorida aytib o'tilganidek, dastlabki tadqiqotlar transformatsion grammatikaning psixologik haqiqatini tekshira olmadi, juda kam tadqiqotlar bu savolga bevosita murojaat qildi.

2. Bir vakillik boshqasiga aylanadigan jarayonlar yoki algoritmlar qanday? Ushbu savol bo'yicha taraqqiyot asosan so'zlarni tanib olish va so'zlarni ishlab chiqarish kabi past darajadagi ishlov berish bilan cheklangan va interaktiv faollashtirish (McClelland & Rumelhart, 1981) va Connectionist modellari (McClelland & Rumelhart, 1986) ustunlik qilgan.

3. Umumiy ishlash arxitektura nima? Modullik gipotezasiga ko'ra (Fodor, 1983; Forster, 1979) so'zlarni aniqlash va sintaksis kabi tilni qayta ishlashning turli jihatlari alohida modullarga joylashtirilgan. "Birinchi pass" bir ketma-ket kiritish tushum ishlash, pastki-up, moda; har bir modul oldingi modulning chiqishini kirish sifatida oladi. Modullar o'zlarining operatsiyalar doirasidan tashqaridagi ma'lumotlarga kirish huquqiga ega emaslar (masalan, sintaktik ishlov berish moduli semantik ma'lumotlarga kirish huquqiga ega emas). Aksincha, interactionist holatiga ko'ra alohida vakillik domenlari mavjud bo'lishi mumkin. Masalan, fonologik va orfografik so'z shakllari, sintaksis, semantika bularning barchasi qayta ishlash jarayonida bir-biri bilan o'zaro ta'sir qiladi.

Psixolingvistikada bir qator javobsiz savollar mavjud bo'lib, ular qisman "nazariyalar" bo'limida ko'rsatilgan. Masalan, insonning tug'ma aqliy tuzilmalarga asoslangan sintaksisdan foydalanish qobiliyati yoki sintaktik nutq aql va boshqa odamlar bilan o'zaro ta'sir qilish funksiyasimi? Buni aniqlash uchun biz hatto psixolingvistik tajribalarni ham loyihalashtira olamizmi? Hayvonlar bilan aloqa qilish bo'yicha tadqiqotlar bu erda juda ko'p narsalarni ochib berishni taklif qiladi. Ba'zi hayvonlarga inson tilining sintaksisini o'rgatish mumkinmi? Agar shunday bo'lsa, bu nimani anglatadi? Agar yo'q bo'lsa, bu nimani anglatadi?

Qanday qilib chaqaloqlar tilni o'rgana oladilar? Deyarli barcha sog'lom chaqaloqlar hayotning dastlabki bir necha yillarida tilni tezda egallaydilar. Bu madaniyatlar va

jamiyatlarda to'g'ri. Tilni to'g'ri o'rganmagan bolalar haqida nima deyish mumkin? Til tanqisligi bilan shug'ullanadigan keng maydon mavjud. Psixolingvistika bo'yicha tadqiqotlar qachondur terapevtik ahamiyatga ega bo'lishi mumkinmi? Bundan tashqari, kattalar uchun ikkinchi tilni o'rganish go'daklar uchun birinchi tilni o'rganishdan ko'ra ancha qiyin (ikki tilli chaqaloqlar ikkala ona tilini ham osonlikcha o'rganishlari mumkin). Shunday qilib, tilni osonlikcha o'rganish mumkin bo'lgan tanqidiy davrlar mavjud bo'lishi mumkin. Psixolingvistika bo'yicha ko'plab tadqiqotlar ushbu qobiliyatning vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanishi va pasayishini o'rganishga qaratilgan. Shuningdek, yangi invaziv bo'lmagan tasvirlash usullaridan foydalangan holda olib borilgan so'nggi tadqiqotlar tilning miyada joylashgan joyiga oydinlik kiritishga intiladi. Til qanchalik mahalliyashtirilgan? U bir yarim shardan ikkinchisiga qanday taqsimlangan? Tadqiqot davom etar ekan, Broka hududi, Vernik va miyaning boshqa sohalari til funktsiyalarining eski, an'anaviy tavsiflari takomillashtirilganini ko'rishimiz mumkun.

Shuningdek qarang:

- Imo-Ishora Tili
- Tilni o'zlashtirish
- inson miyasi
- Neyrolingvistika
- O'qish

Bu sohada hal qilinmagan yana bir muammo-bu tilni ham, odamlarni ham tushuna oladigan kompyuter dasturlarini yaratish. Garchi bu savol, albatta, uning falsafiy tomoniga ega bo'lsa-da, u hisoblash tilshunosligi va sun'iy intellekt bilan chambarchas bog'liq va ko'plab potentsial amaliy qo'llanmalarga ega.

Umumiy tushunish modullik gipotezasiga ko'ra, sintaktik tuzilish va tematik rollar tayinlangandan so'ng, jumlaning to'liq talqin qilish markaziy, domen umumiy, dunyo bilimlariga ega bo'lgan jarayonlar sohasida yotadi. Shu sababli, tushunishning ushbu yuqori darajadagi jihatlari ko'rib chiqilganda qayta ishlash arxitekturasi muammo bo'lib qolmaydi. Ushbu sohadagi dastlabki tadqiqotlar tushunish jarayonining mahsuli sifatida shakllanadigan, jummlar yoki qisqa matnlar uchun odamlarning xotirasini o'rganadigan tasvirlar turiga tegishli edi. Qayta ishlash nazariyalari tilning quyi darajadagi jihatlarga qaraganda kamroq rivojlangan va gernsbacher va Foertsch (1999yilda) ta'kidlaganidek, ruh jihatidan shunchalik o'xshashki, ularni empirik tarzda ajratish qiyin. Bu yerda biz vakillik masalasiga e'tibor qaratamiz. Tadqiqotchilar matn yoki nutq uchun xotirani aks ettirishning uch xil modeli mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

1. Sirt xotirasi
2. Taklif xotirasi
3. Vaziyat/aqliy modellar

Lombard va Potter 1992 yilda o'qilgan yoki eshitilgan narsalarning so'zma-so'z

yo'zuvlarini o'qishdan ko'ra, kontseptual vakillikdan qayta tiklash jarayoni orqali ko'proq erishilishini ta'kidlashgan. Garchi bu nuqtai nazardan qisqa muddatli eslashning aniqligi va ravshanligi qanday hisobga olinishi bugungu kunga qadar muammo bo'lib qolmoqda. Umuman olganda, neytral mazmundagi gaplar uchun sirt ma'lumotlarining juda tez yo'qolishi kuzatiladi. Ushbu chuqurroq vakillik darajalari qanday shaklga ega? Umumiy taklif shundaki, ular propozitsion tuzilmalar nuqtai nazaridan tavsiflanishi kerak. So'zlarning mazmunini aniq eslab qolish qiyin bo'lgan sharoitlarda ham, ularning propozitsion tuzilishining asosiy namoyishi reaksiya vaqti vazifasiga bevosita ta'sir qilishi mumkinligini aniq namoyish etgan. O'qish vaqti va eslash naqshlarini matnlarning propozitsion tuzilishi bilan aniqlash usulini o'rganib chiqdi, masalan, eslash aniqligiga argumentlarning o'zaro bog'liqligi darajasi ta'sir qiladi va matnlarning ayrim jihatlarini esga olish matnlarning propozitsion tuzilishi bilan ta'sir qiladi. ularning psixolingvistikasi 16 propozitsion tuzilishdagi ierarxik pozitsiya. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, ushbu tadqiqotda avvalgi propozitsion tahlil natijasida hosil bo'lgan matnlar ishlatilgan va shuning uchun tabiiy ravishda paydo bo'lgan matnlardan olingan tahlillar bir xil bashorat qiladimi yoki yo'qmi aniq emas Propozitsion vakolatxonalar odamlar matndan olishga qodir bo'lgan ma'noni tugatmaydi. Ular tematik munosabatlarni qamrab oladi va atamalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniq ko'rsatib beradi (masalan, an o'rtasidagi munosabatlar anaforik ifoda va uning oldingi). Ammo ular to'liq tushunchaga erishish uchun o'quvchilarning ma'lumotnomalarini yoki xulosalarini kodlamaydilar. Ushbu turdagi vakillikni qo'lga kiritish uchun tadqiqotchilar 'vaziyat modeli' (Kintsch, 1988) yoki 'aqliy model' (Jonson-Laird, 1983) ga murojaat qilishdi. Oldingi atama bu yerda qabul qilinadi. Ushbu daraja matn yoki nutqning mazmunini haqiqiy yoki mumkin bo'lgan dunyodagi vaziyat sifatida ifodalaydi. Franks birinchilardan bo'lib ushbu darajadagi vakillik odatda “tushunish” deb hisoblanadigan narsani tashkil etuvchi sifatida muhimligini ta'kidladilar. Ular odamlarni taklif jihatidan mukammal birlashtirilgan, ammo tegishli sarlavha bo'lmagan taqdirda hech qanday tushunish hissi tug'dirmaydigan parchalarda sinab ko'rishdi. Ushbu yondashuv bo'yicha ishlarning aksariyati fazoviy tavsiflarga qaratilgan.

Tushunishga bunday yondashuv vaziyat modelini yaratish jarayonini qo'llab-quvvatlashda fond bilimlarining roliga katta e'tibor beradi. Vaziyat modeli va fond bilimlari o'rtasidagi munosabatlarning foydali muhokamasi tomonidan taqdim etilgan Sanford va Garrod vaziyat modelida tokenlar bilan ifodalangan nutq elementlarini kim ajratib turadi, ular “aniq diqqat markazida”, va faol holatda bo'lgan yoki “yashirin diqqat markazida” bo'lgan fond bilimlari. Fond bilimlarining funktsiyalaridan biri bu nutqda aytib o'tilgan sub'ektlar uchun rollarni ta'minlashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Andoza: NoteChomsky, N. (1959) "B. F. Skinnerning og'zaki xulq-atvori sharhi", 35, 1-son (1959), 26-58.
2. Andoza: NoteColtheart, M., Rastle, K., Perry, C., Langdon, R., & Ziegler, J. (2001). DRC: "a dual yo'l ingl so'z tan kaskadli va ovoz chiqarib o'qish."Psixologik Sharh, 108, 204-256.
3. Andoza: NoteTanenhaus, M. K., Spivey-Noulton, M. J., Eberxard, K. M. & Sedivy, J. E. (1995). "Og'zaki tilni tushunishda vizual va lingvistik ma'lumotlarning integratsiyasi."Ilm-fan, 268, 1632-1634.
4. Piattelli-Palmarini, Massimo. (ed.) (1980) til va o'rganish: Jan Piaget va Noam Xomskiy o'rtasidagi bahs. Kembrij, Massa.: Garvard Universiteti Matbuoti.
5. Pinker, Stiven. (1994) Til Instinkti. Nyu York: Uilyam Morrou.
6. Steinberg, Danny D., Xiroshi Nagata va David P. Aline, ed. (2001) psixolingvistika: til, aql va dunyo, 2-nashr. Longman [2].
7. Zarnigor Muhammadjon Qizi Xalilova. "Semantic-framic structure of family concept" Science and Education, vol. 3, no. 11, 2022, pp. 1349-1352.
8. Xalilova Z. OILA KONSEPTINING SEMANTIK-FRAMIK STRUKTURASI //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – T. 1. – №. 21.